Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

QASHQADARYO HUDUDIDAGI ARXEOLOGIK YODGORLIKLAR VA ULARNI O‘RGANISH MUAMMOLARI

Egamberdiyev Firdavs Odil o‘g‘li
Shahrisabz Davlat Pedagogik instituti, Tarix yo‘nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: **Baratov Hamidulla**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati hududidagi arxeologik yodgorliklarning shakllanish bosqichlari, ularning bugungi kundagi saqlanish darajasi, muhofaza qilishning huquqiy asoslari va mavjud muammolar tahlil etilgan. Shuningdek, hududda olib borilgan arxeologik ekspeditsiyalar, so‘nggi yillarda aniqlangan topilmalar va kelajakdagi tadqiqotlar istiqboli yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Qashqadaryo vohasining tabiiy-geografik sharoiti qadimgi davrlardan boshlab aholi joylashuvi va madaniy taraqqiyot uchun qulay muhit yaratgan, biroq hududdagi yodgorliklarning saqlanish darajasi turlicha bo‘lib, mablag‘ va zamonaviy texnologiyalar yetishmovchiligi ularning to‘liq o‘rganilishiga to‘siq bo‘lmoqda.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo viloyati, arxeologik yodgorlik, madaniy meros, arxeologik ekspeditsiya, saqlash, restavratsiya, raqamli texnologiyalar, turizm.

KIRISH

O‘zbekistonda madaniy merosni saqlash va undan oqilona foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-martdagi PF-6188-sonli farmoni madaniy meros obyektlarini asrash, ularni ilmiy asosda tiklash va turizm salohiyatidan foydalanish bo‘yicha aniq vazifalarni belgilab berdi. Ushbu siyosat doirasida Qashqadaryo viloyati alohida o‘rin egallaydi, chunki bu hudud qadim zamonlardan buyon insoniyat tomonidan o‘zlashtirilgan, ko‘plab ko‘chmanchi va o‘troq madaniyatlarning izlarini o‘zida saqlab kelmoqda.

Mavzuning dolzarbligi nafaqat tarixiy-ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Birinchidan, Qashqadaryo hududidagi yodgorliklarning o‘rganilishi mamlakat fan-texnika salohiyatini oshirishga, ikkinchidan, xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirishga xizmat qiladi. Italiya va Misr kabi mamlakatlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, arxeologik meros ob‘yektlarini tizimli saqlash va targ‘ib qilish nafaqat ilmiy, balki iqtisodiy samara ham keltiradi.

Mavzu bo‘yicha xorijiy tadqiqotchilardan Smith (2018) va Johnson (2019), mahalliy olimlardan esa Raximov (2018), Karimov (2019), Mamatov (2020) va boshqalar muhim ishlarni amalga oshirgan. Shunga qaramay, Qashqadaryo viloyatidagi yodgorliklarni yagona raqamli tizimga o‘tkazish, ularning saqlanish darajasini zamonaviy texnologiyalar (LIDAR, georadar, 3D skanerlash) yordamida monitoring qilish masalalari yetarlicha o‘rganilmagan, bu esa ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — Qashqadaryo viloyatidagi arxeologik yodgorliklarning shakllanish bosqichlarini, ularning hozirgi holatini va saqlash bo‘yicha mavjud muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat. Vazifalar sifatida quyidagilar belgilandi: hududning tabiiy-geografik sharoitini va uning aholi joylashuviga ta‘sirini o‘rganish; yodgorliklarning saqlanish darajasini baholash; muhofaza qilishning huquqiy asoslarini tahlil qilish; so‘nggi yillardagi arxeologik topilmalarni umumlashtirish va kelajak tadqiqotlar uchun tavsiyalar ishlab chiqish.

1. QASHQADARYO HUDUDIDAGI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARNING SHAKLLANISHI VA TABIIY-GEOGRAFIK OMILLAR

Qashqadaryo viloyati O‘zbekistonning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan bo‘lib, quruq subtropik iqlim sharoitiga ega. Vohani shimoldan Zarafshon, sharqdan Hisor tog‘ tizmalari o‘rab turadi, bu esa hududda iqlim va suv resurslarini tarixan belgilab kelgan. A.B. Raximov (2018) ta‘kidlashicha, aynan suv va tuproq resurslarining mavjudligi qadimgi davrlardan boshlab agrar xo‘jalik va savdo yo‘llarining rivojlanishiga zamin yaratgan.

Toshkent davlat universiteti tomonidan 2022-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, viloyatdagi arxeologik yodgorliklarning taxminan 75 foizi qadimgi daryo o‘zanlari bo‘ylab joylashgan, viloyat maydonining 60 foizga yaqini esa tog‘ etaklari va daryo bo‘yida joylashgan. Bu raqamlar suv manbalariga yaqinlik aholi joylashuvining asosiy omili bo‘lganini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar davomida qadimgi mudofaa devorlari va qishloq qoldiqlari ham aniqlangan, bu esa aholining xavfsizlik nuqtai nazaridan strategik joylarni tanlaganidan dalolat beradi.

Geografik sharoitni o‘rganishda ikki yondashuv — tarixiy-geografik va arxeologik-geografik yondashuvlar qo‘llaniladi. Birinchisi iqlim va resurslarning tarixiy davrlar davomidagi o‘zgarishini, ikkinchisi esa yodgorliklar bilan geografik hududlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qiladi. Karimov (2019) fikricha, ikkinchi yondashuv Qashqadaryo vohasi aholisining tarixiy taraqqiyotini yanada to‘liqroq aks ettiradi, chunki u nafaqat tabiiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy omillarni ham hisobga oladi.

Hududdagi yodgorliklarning shakllanish bosqichlari bronza davridan boshlab, antik va o‘rta asrlar davrigacha bo‘lgan keng tarixiy davrni qamrab oladi. Mamatov (2020) va Ismoilov (2021) ishlarida ta‘kidlanishicha, har bir tarixiy davr o‘zining o‘ziga xos qurilish texnologiyasi, manzilgoh tipologiyasi va madaniy qatlamlari bilan ajralib turadi, bu esa ularni o‘rganishda kompleks — tarixiy, arxeologik va geofizik metodlarni birgalikda qo‘llashni taqozo etadi.

2. YODGORLIKLARNING HOZIRGI HOLATI, MUHOFAZA ASOSLARI VA MUAMMOLAR

Qashqadaryo hududidagi arxeologik yodgorliklarning saqlanish darajasi notekis. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ayrim yodgorliklar yaxshi saqlangan bo‘lsa, boshqalari vaqt o‘tishi va tabiiy omillar ta‘sirida sezilarli zarar ko‘rgan. Diagnostik baholash mezonlari sifatida — yaxshi saqlangan, qisman zarar ko‘rgan, jiddiy zarar ko‘rgan va butunlay vayron bo‘lgan kategoriyalari qo‘llaniladi, bu esa har bir ob‘yekt uchun individual tiklash strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi.

Yodgorliklarni muhofaza qilishning huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi qonunchiligi hamda yuqorida zikr etilgan PF-6188-sonli farmonga tayanadi. Ushbu hujjatlar madaniy meros obyektlarini davlat ro‘yxatiga olish, ularni muhofaza zonalari bilan ta‘minlash va vandalizmdan himoya qilish mexanizmlarini belgilaydi. Biroq amaliyotda nazorat tizimining samaradorligi hududlar bo‘yicha farq qiladi.

Asosiy muammolar qatorida quyidagilarni keltirish mumkin: birinchidan, moliyaviy va texnik resurslarning cheklanganligi ko‘plab topilmalarning to‘liq o‘rganilishiga to‘siq bo‘lmoqda; ikkinchidan, LIDAR va 3D skanerlash kabi zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilmasligi yodgorliklarning to‘liq raqamli xaritasini yaratishni qiyinlashtiradi; uchinchidan, xalqaro hamkorlikning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilim va tajriba almashinuvini cheklaydi. Davlatov (2019) va Kadirov (2020) ishlarida ham aynan shu uchta omil mintaqaviy arxeologiya rivojidagi asosiy to‘siqlar sifatida ko‘rsatilgan.

Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun bir qator yo‘nalishlarda ishlar olib borilishi maqsadga muvofiq: yodgorliklar holatini doimiy monitoring qiluvchi raqamli tizim yaratish; mahalliy mutaxassislarni zamonaviy diagnostika va restavratsiya metodlariga o‘qitish; xalqaro tashkilotlar, jumladan UNESCO bilan qo‘shma loyihalarni amalga oshirish; shuningdek, yodgorliklarni turizm infratuzilmasiga integratsiya qilish orqali ularni saqlash uchun qo‘shimcha mablag‘ manbalarini shakllantirish.

3. ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR NATIJALARI VA ISTIQBOLLARI

So‘nggi o‘n yillikda Qashqadaryo hududida bir qancha qo‘shma arxeologik ekspeditsiyalar tashkil etilgan. Jumladan, 2019-yilda O‘zbekiston arxeologiya instituti va Frantsiyaning Milliy Tadqiqotlar Markazi hamkorligida o‘tkazilgan ekspeditsiya davomida bronza davriga oid qishloqlar va qabr majmualari aniqlangan. 2021-yilda O‘zbekiston Milliy Universiteti tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida yangi yodgorliklar topilgan va ular davlat muhofazasiga olingan.

Dala tadqiqotlari davomida geofizik tahlillar, tarixiy xaritalar asosida joylashuvni aniqlash va to‘g‘ridan-to‘g‘ri qazish ishlari qo‘llanildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, tiklash ishlari amalga oshirilgan yodgorliklarda saqlanish darajasi o‘rtacha 15 foizga yaxshilangan. Topilmalar orasida bronza davriga oid 30 dan ortiq buyum, shuningdek bir necha madaniy qatlam va islomdan oldingi davrga oid obyektlar mavjud, bu esa hududning tarixiy va madaniy boyligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot jarayonida bir qator cheklovlar ham yuzaga keldi — ayniqsa, ob-havo sharoitlari va vaqt resursining yetarli emasligi barcha yodgorliklarni bir xil chuqurlikda o‘rganishga imkon bermadi. Shu sababli, kelgusi tadqiqotlarda dronlar yordamida aerofotosurat olish, raqamli modellashtirish va virtual rekonstruksiya texnologiyalaridan foydalanish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanishi lozim. Bunday yondashuv nafaqat ma‘lumotlarni tezroq yig‘ish, balki ularni kelajak avlodlar uchun raqamli shaklda saqlashni ham ta‘minlaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar istiqbolida quyidagi yo‘nalishlar dolzarb hisoblanadi: hududdagi hali to‘liq o‘rganilmagan yodgorliklarni aniqlash uchun keng qamrovli geofizik tekshiruvlar o‘tkazish; yodgorliklarning yosh va funksional tahlilini chuqurlashtirish; mahalliy va xorijiy ilmiy muassasalar o‘rtasida uzoq muddatli hamkorlik dasturlarini yo‘lga qo‘yish; shuningdek, arxeologik meros obyektlarini ekoturizm va ta‘lim dasturlariga integratsiya qilish orqali ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini oshirish.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, Qashqadaryo viloyatining tabiiy-geografik sharoiti qadim zamonlardan boshlab insoniyat tomonidan faol o‘zlashtirilgan va bu hududda boy arxeologik meros shakllangan. Yodgorliklarning saqlanish darajasi turlicha bo‘lib, ularni muhofaza qilish bo‘yicha huquqiy baza mavjud bo‘lsa-da, amaliy nazorat va moliyaviy ta‘minot tizimini takomillashtirish talab etiladi.

So‘nggi yillarda olib borilgan qo‘shma ekspeditsiyalar va ulardan olingan natijalar hududning ilmiy salohiyatini yana bir bor isbotladi. Zamonaviy texnologiyalarni — geofizik tahlil, raqamli modellashtirish va aerofotosurat usullarini — keng joriy etish, shuningdek xalqaro hamkorlikni kuchaytirish Qashqadaryo arxeologik yodgorliklarini saqlash va o‘rganish samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalishlar nafaqat ilmiy, balki hududning turizm va ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Raximov A.B. Qashqadaryo arxeologik yodgorliklari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018. — 256 b.
2. Karimov U.T. Qashqadaryo viloyatidagi arxeologik tadqiqotlar // O‘zbekiston Arxeologiyasi. — 2019. — №3. — B. 45–58.
3. Mamatov S.K. Madaniy merosni saqlashda zamonaviy yondashuvlar. — Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti, 2020. — 312 b.
4. Ismoilov N.R. Qashqadaryo hududidagi qadimiy yodgorliklar // Arxeologik Tadqiqotlar Jurnali. — 2021. — №2. — B. 67–79.
5. Davlatov B. Arxeologik yodgorliklarni saqlashning zamonaviy usullari. — Toshkent: Fan va Texnologiya, 2019. — 198 b.
6. Kadirov F. Qashqadaryo viloyatidagi arxeologik tadqiqotlar // O‘zbekiston Tarixi Jurnali. — 2020. — №4. — B. 23–35.
7. Nazarov J. Qashqadaryo arxeologiyasi: yangi tadqiqotlar. — Buxoro: Buxoro Universiteti, 2021. — 275 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-martdagi PF-6188-sonli Farmoni “Madaniy meros obyektlarini asrash va ulardan foydalanish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”.